

Grochowski, Leonard

"Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej", Feliks W. Araszkiwicz, Warszawa 1978 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 22, 189-193

1979

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

chyba powodu na pedagogice Komeńskiego skupia się od dawna głównie za interesowanie komeniologów. Dopiero w drugiej kolejności rozważane są jego poglądy naukowe, polityczne, styl, rodzaj pisarstwa itd.

Trzonem rozprawy jest analiza treści i formowania się podstawowej zasady pedagogicznej Komeńskiego, za którą Čapková uznaje kształcenie permanentne. Autorka wyodrębnia różne aspekty i strony tej naczelnej zasady i omówieniu ich poświęca wiele uwagi.

Owa podstawowa zasada pedagogiczna miała rozpocząć się formować w umyśle Komeńskiego z chwilą przejścia tego myśliciela od nauczania erudycyjnego, opartego na „szkolnym arystotelizmie” do nauczania i wychowania rozumianego filozoficznie, opartego na neoplatonizmie. To głębsze spojrzenie na pedagogikę zaznacza się w najważniejszych dziełach Komeńskiego — *Wielkiej Dydaktyce* i *Consultatio* i z niego miała się wyłonić koncepcja pansofii, której jądrem jest kształcenie ustawiczne wszystkich w każdym zakresie. Te różne aspekty podstawowej zasady pedagogiki Komeńskiego to: kształcenie i wychowywanie człowieka z uwzględnieniem zależności

„świata ludzi” od świata przyrody, wzajemny stosunek jednostki do ogółu i ogółu do jednostki, społeczna rola wychowywania i nauczania, jedność teorii filozoficznej i praktyki wytwórczej w szkole i w życiu, praca jako uniwersalny czynnik twórczy w sensie fizycznym i intelektualnym, jedność i współzależność wszystkich czynników biorących udział w procesie nauczania i wychowywania.

W obszernym wywodzie historycznym autorka wykazała, dlaczego wszystkie te aspekty nie mogły być urzeczywistnione w czasach Komeńskiego. Cały prekursorski system pedagogiki Komeńskiego mający określony charakter ideowy i społeczny nie mógł liczyć na pełną realizację w warunkach ustroju feudalnego.

Rozprawa Čapkovéj stanowi cenne studium dla historyków oświaty i myśli społecznej w. XVII. Dla komeniologów w szczególności jest nader konstruktywnym szkicem syntetycznym zawierającym wykład problemu w ujęciu wybitnego znawcy twórczości Komeńskiego.

Tadeusz Bieńkowski

Feliks W. Araszkiwicz, IDEALY WYCHOWAWCZE DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ, Warszawa 1978. Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 295.

Okres Drugiej Rzeczypospolitej stanowi współcześnie przedmiot wzrastających zainteresowań badawczych. Wszystkie w zasadzie dziedziny życia tego okresu objęte są wnikliwymi dociekaniami naukowymi, w tym także wiele uwagi poświęca się zagadnieniom oświaty i wychowania. W istocie, dużo już napisano na tematy oświatowo-wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej. Wyświetlono już wiele kwestii i zagadnień w części kontrowersyjnych, aczkolwiek sporo jest jeszcze do zrobienia, przebadania, wyjaśnienia, czy wreszcie wyłaniają się sprawy, które trzeba na nowo przeanalizować lub podjąć po raz pierwszy w ramach prowadzonych badań. Mogłoby się bowiem wydawać, że

przynajmniej sprawy generalne nie powinny budzić kontrowersji, a jednak i w tej materii nie wypowiedziano jeszcze ostatniego słowa.

Kolejnym owocem dociekań badawczych nad dziejami wychowania w okresie Drugiej Rzeczypospolitej jest książka Feliksa W. Araszkiwicza poświęcona interesującej problematyce kształtowania się w tym okresie ideałów wychowawczych. Praca ta zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ stanowi pierwszą próbę syntetycznego ujęcia tej niezwykle ciekawej problematyki, obejmującej procesy powstawania, rozwoju i przemian ideałów wychowawczych, a co za tym idzie również procesy stanowienia celów i zadań wychowawczych,

które miały bezpośredni wpływ na praktykę szkolno-pedagogiczną. Godzi się także zaznaczyć, iż książka ta jest kolejnym owocem badawczym Autora, którego dorobek wyraża się w edycji dwóch, nie licząc kilkunastu mniejszych, publikacji książkowych poświęconych dziejom wychowania i oświaty w okresie Drugiej Rzeczypospolitej (*Z dziejów walki o laicyzację szkoły i wychowania w Polsce w latach 1914—1939*, cz. I—III, Warszawa 1968; *Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918—1932*, Wrocław 1972).

Problematyka kształtowania i rozwoju ideałów wychowawczych, określona również przez Autora (za B. Nawroczyńskim i H. Rowidem) mianem teleologii wychowawczej stanowi integralną część dziejów myśli pedagogicznej. To ściśle powiązanie obydwu tych dyscyplin pedagogicznych, które znalazło ewidentny wyraz w książce, sprawia, iż daje ona również doskonałą, krytycznie potraktowaną panoramę poglądów pedagogicznych i oświatowych prezentowanych przez wielu pedagogów, kierowników resortu oświaty, działaczy oświatowych, polityków i wielu zainteresowanych sprawami rozwoju oświaty i wychowania.

Główną podstawą materiałową książki jest literatura pedagogiczna zawarta w pracach teoretycznych i publicystyce, które były wydawane w formie publikacji zwartych i artykułów pomieszczanych w czasopismach głównie pedagogicznych. W tym zakresie dokonał Autor dzieła ogromnej miary, sięgając po niemal wszystkie niezbędne pozycje i wykorzystując je. Drugą grupę materiałów stanowią edycje źródeł i opracowania dotyczące zagadnień oświatowych, politycznych, kulturalnych, filozoficznych i ideologicznych okresu Drugiej Rzeczypospolitej, słowem jest to literatura, która umożliwiła pokazanie tła ogólnego okresu. Wykorzystane zostały również źródła archiwalne zebrane w archiwach Akt Nowych, sejmu i Zarządu Głównego ZNP, które stanowią zaledwie niewielką część zestawu materiałowego. Uwzględnione zostały także materiały

pomocnicze, takie jak pamiętniki, biografie. Ten ogromnych rozmiarów zestaw skompletowanych i wykorzystanych pozycji świadczy, iż praca posiada gruntowne podstawy materiałowe.

W zaprezentowanej problematyce kształtowania ideałów wychowawczych Drugiej Rzeczypospolitej wyeksponowane zostały główne nurty pedagogiczne, które wyrażały politykę i ideologię dominujących sił w kraju i władz państwowych i które tym samym wywierały decydujący wpływ na kształt praktyki szkolno-pedagogicznej. Były to dwa podstawowe nurty, a mianowicie nurt wychowania narodowego (związany z endecją), a od przewrotu majowego w 1926 r. nurt wychowania państwowego (związany z sanacją). W obrębie tych nurtów uwydatnione zostały ich odmiany i tendencje o zróżnicowanych programach, a w szczególności wyłonione zostały kierunki realistyczny i arealistyczny z odcieniami ekstremistycznymi włącznie. Równoległe, w różnym stopniu zależności od powyższych głównych nurtów, kształtowały się kierunki o diametralnie przeciwstawnych obliczach; były to nurty pedagogiki tradycyjnej z pedagogiką religijną i katolicką włącznie oraz nurty postępowe od pedagogiki społecznej, poprzez pedagogikę społeczno-demokratyczną, po pedagogikę socjalistyczną.

Ów proces kształtowania się ideałów wychowawczych pokazany został w kilku etapach rozwojowych, które stanowią kryterium podziału książki na siedem rozdziałów. I tak dwa pierwsze rozdziały obejmujące okres przełomu stuleci XIX i XX oraz lata pierwszej wojny światowej, poświęcone zostały genezie i początkom głównych nurtów pedagogicznych i związanych z nimi ideałów wychowawczych, spośród których dominującą pozycję osiągnęły nurty wychowania narodowego. W dwóch następnych (III i IV) pokazane zostały ich fazy rozwojowe i ewolucja, a zwłaszcza rozwój i zróżnicowanie dominującego nurtu, jakim był w początkach dwudziestych lat nurt wychowania narodowego. Na tym zamyka się pierwsza część dziejów te-

leologii wychowawczej Drugiej Rzeczypospolitej i zarazem pierwsza część książki. Druga część obejmująca okres związany z nurtem wychowania państwowego zaprezentowana została w trzech dalszych rozdziałach (V, VI i VII). Pokazują one trzy etapy rozwoju i przemian nurtów pedagogicznych i procesów kształtowania się ideałów wychowawczych, które były powiązane z dominującym wtedy nurtem wychowania państwowego w fazie jego formułowania (1926—1932), w okresie dominacji (1932—1935) i w procesie jego nachylania się w kierunku wychowania narodowo-obywatelskiego (1935—1939). Równoległe zaprezentowane zostały ideały, które formułowano w ramach nurtów opozycyjnych i które rozwijały się z różnych pozycji ideologicznych, a mianowicie nurty narodowe i katolicki, społeczno-demokratyczne i socjalistyczny.

Przedstawiona w książce problematyka teleologiczna w zakresie wychowania zwraca uwagę z kilku względów. Przede wszystkim jej walorem godnym podkreślenia jest krytyczna prezentacja poglądów dotyczących spraw kształtowania i funkcji ideałów wychowawczych oraz celów i zadań w dziedzinie wychowania. Ukazany przegląd propozycji, myśli, planów, koncepcji, programów postulowanych przez szerokie stosunkowo kręgi ludzi zaangażowanych w sprawy wychowania i oświaty stanowi niezwykle cenne kompendium wiedzy w zakresie dziejów myśli pedagogicznej i wychowania z okresu Drugiej Rzeczypospolitej. Istotne jest i to, iż autor pokazał też znamiona ewolucji, jaka zaznaczyła się w poglądach niektórych przedstawicieli naszej pedagogiki, m. in. w pewnym już stopniu w poglądach B. Suchodolskiego, a zasadniczo, aczkolwiek w odmiennym kierunku, u L. Chmaja i K. Sośnickiego.

pozytywnym z kolei rysem pracy jest ukazanie zróżnicowanych tendencji w głównych nurtach wychowawczych Drugiej Rzeczypospolitej. Analizy i próby ocen poglądów w zakresie teleologii wychowawczej stanowiły podstawę do uwydatnienia w obrębie głównych nurtów szczegółowych prądów, które miały

charakter bądź to realistyczny, bądź też arealistyczny.

W ten sposób Autor w myśl zasady *qui bene distinguit bene docet* zaprezentował i wyekspozował pozytywne elementy w koncepcjach wychowania narodowego i państwowego, nie pomniejszając tendencji destruktywnych, jak nacjonalizm czy totalitaryzm. Tym samym też została zweryfikowana generalna ocena owych nurtów. Co więcej, uwydatnione zostały walory poznawcze i praktyczne poglądów i stanowisk w zakresie teleologii wychowawczej niektórych przedstawicieli prądów realistycznych, m. in. F. Znanięckiego i J. S. Bystronia, B. Suchodolskiego oraz B. Nawroczyńskiego i T. Łopuszańskiego.

Znamiennym i pozytywnym wreszcie rysem książki jest ujęcie problematyki teleologicznej na szerokim tle dziejowym okresu Drugiej Rzeczypospolitej. Uwzględnione zostały w pracy w sposób trafny czynniki polityczne i sprawy społeczno-gospodarcze, dalej przedstawiona została sytuacja szkolno-oświatowa i kulturalna, brane są pod uwagę nurty filozoficzne i ideologiczne, a także zasygnalizowano sprawy związane z rozwojem nauk pedagogicznych. Jednakże pewien niedosyt budzą prezentacje dwóch spraw, a mianowicie problem rozwoju nauk pedagogicznych oraz sytuacja oświatowa w początkach niepodległości i po emanacji ustawy jędrzejewiczowskiej.

Oceny i sądy Autora w przedstawionych poglądach i nurtach oraz w zakresie ich wiązania z tłem ogólnym są na ogół rzeczowe, ostrożnie wyważone i przekonywająco uzasadnione. Jednakże są też stanowiska wymijające, ogólnikowe m.in. dotyczące poglądów B. Nawroczyńskiego (s. 146 i 194), i są również opinie niezdecydowane, do pewnego stopnia wymijające, np. odnoszące się do S. Łempickiego i H. Pohoskiej (s. 242). Ponadto wydaje się, iż oceny prac poświęconych dziejom myśli pedagogicznej w Polsce międzywojennej zamieszczone we „Wstępie” są zbyt lakoniczne (s. 10—11, 19—20).

W książce o tak dużych walorach poznawczych i metodologicznych znaj-

dują się także nieścisłości i braki. M.in. niesłusznie z punktu metodycznego cytuje się kilkakrotnie publikacje z wydań późniejszych w stosunku do omawianego okresu bez zaznaczenia, czy są one identyczne z wydaniem pierwszym (s. 54, 58), albo nie podaje się informacji o roku wydania pierwszego (s. 146—147). Kilka ewidentnych nieścisłości znajduje się ponadto w przedstawionej problematyce kościelno-pedagogicznej. Mając na uwadze korektę należy stwierdzić, iż m. in. ks. J. Bilczewski nie był biskupem—metropolitą (s. 105), lecz arcybiskupem—metropolitą lwowskim (J. Umiński, *Historia Kościoła*, wyd. 4, Opole 1960, t. II, s. 491, 538), następnie książka pt. *Wychowania człowieka* nie jest pracą o J. Woronieckiego OP (s. 70), lecz edycją jego rozpraw (J. Woroniecki, *Wychowanie człowieka. Pisma wybrane*. Wyboru dokonał W. K. Szymański OP, opr. J. Kołataj, Kraków 1961). Nieścisłe jest też zdanie, iż ks. W. Gadowski był mało znany w środowisku nauczycielskim (s. 106), przeciwnie był on doskonale znany jako dydaktyk nauczania religii zarówno na gruncie polskim, jak i europejskim (por. P. Bednarczyk, *Ks. Walenty Gadowski w walce o lepszą metodę nauczania religii*, „Katecheta”, 1958, nr 2, 3, 4). Mija się też z prawdą zaliczanie ks. K. Michalskiego do teoretyków w zakresie pedagogiki katolickiej, on bowiem autorem był jednego tylko referatu o tematyce pedagogicznej wygłoszonego na zjeździe wileńskim w 1936 r., cytowanego zresztą w pracy (s. 262); należało raczej wymienić ks. Karola Mazurkiewicza, profesora pedagogiki UP, członka PAU, autora kilku poważnych prac pedagogicznych (zwłaszcza pracy pt. *Wychowanie w świetle chrześcijańskiej prawdy*, Potulice 1937, ss. 327).

Jeśli idzie o braki, to wydaje się, iż dotyczą one m.in. pominięcia poglądów zwłaszcza Stefanii Sempołowskiej i Sergiusza Hessena. Krótkie o nich wzmianki (s. 10, 266, 196) są stanowczo niewystarczające. Brakiem jest również nieuwzględnienie wpływu tłumaczonych na

język polski książek F. W. Foerstera w latach trzydziestych.

Ponadto zastrzeżenia budzą opinie i sądy Autora wysunięte pod adresem nurtu pedagogiki katolickiej. Trudno bowiem zgodzić się ze zdaniem, iż siły, które reprezentowały nurt katolicki „najmniej kierowały się polską racją stanu i dobrem Rzeczypospolitej” (s. 263), skoro np. te same siły wespół z władzami państwowymi zobowiązywały nauczycieli religii w gimnazjach państwowych do „zwracania baczonej uwagi na wychowanie obywatelsko-państwowe poruczonej im młodzieży, rozwijając w ciągu całej pracy szkolnej religijne pobudki miłości Ojczyzny i pracy dla dobra Państwa na każdym stanowisku”. (*Program nauki religii rzymsko-katolickiej w gimnazjach państwowych ogólnokształcących z polskim językiem nauczania*, Warszawa—Lwów 1935).

Ogromne wreszcie uproszczenie zawiera zdanie, iż władze państwowe (a mowa jest o okresie tzw. dekompozycji obozu sanacji, kiedy doszło do zbliżenia obydwu partnerów) „tolerowały” pedagogikę katolicką, a w niektórych okresach odnosiły się „nawet życzliwie”, ponieważ „służyła walce z rewolucyjną stroną barykady” (s. 263—264). Faktem jest natomiast, iż władze wyraźnie popierały pedagogikę katolicką (dowodem są konstytucja marcowa, konkordat i tzw. okólnik Bartla i polecenie korelacji nauczania szkolnego z religią), a czyniły to z wielu względów, upatrując w Kościele zarówno ważny czynnik w zakresie integracji społeczeństwa i wychowywania ludzi w najogólniejszym znaczeniu, a także w sprawach społeczno-politycznych. Należy w tym miejscu zaznaczyć, iż problematyka miejsca, funkcji Kościoła i jego działalności wychowawczej znajdzie nowy wyraz w przygotowanej do edycji rozprawie z serii „Monografie i Dziejów Oświaty”.

Książka prezentując pozytywne rysy i nowe ujęcia, mimo że nie jest pozbawiona braków, nieścisłości i dyskusyjnych opinii, stanowi doskonale, naukowo opracowane kompendium wiedzy w zakresie teleologii wychowawczej

okresu Drugiej Rzeczypospolitej. Jest także użyteczną w dużym stopniu pomocą do poznania trendów myśli pedagogicznej tego okresu. Szczególnie godnym podkreślenia rysem książki o walorach poznawczych i praktyczno-prognostycznych jest to, że przedstawia wszystkie pozytywne elementy poglądów i tendencji realistycznych, które ujawniły się w głównych nurtach pedagogiki II Rzeczypospolitej, a zwłaszcza dlatego że prezentuje ten nurt, który stanowił zapowiedź naszej, współczesnej rzeczywistości wychowawczej, a był to wyeksponowany przez Autora w sposób

ewidentny, nurt pedagogiki socjalistycznej w wydaniu W. Spasowskiego i S. Rudniańskiego.

Należy w podsumowaniu powyższych uwag stwierdzić, iż książka F. W. Araszkieвича jest cenną pozycją, wzbogacającą dorobek badawczy w zakresie dziejów naszej myśli pedagogicznej. Walory tej książki zjedną jej wielu czytelników, nie tylko z grona specjalistów—historyków, choć dla niektórych będzie ona dostępna jedynie w bibliotekach, gdyż mały jest jej nakład wydawniczy (tylko 850 egz.).

Leonard Grochowski

Zbigniew Marciniak, ZARYS HISTORII WYCHOWANIA. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, ss. 200.

Nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego ukazała się, jako pośmiertne wydanie, praca Zbigniewa Marciniaka *Zarys historii wychowania*, która ma charakter skryptu przeznaczonego dla studentów wydziałów pedagogicznych uniwersytetów i WSP.

Pracę Marciniaka poprzedza wstęp J. Daniłowicza poświęcony życiu i działalności przedwcześnie zmarłego historyka wychowania. J. Daniłowicz ukazuje w nim bogatą działalność dydaktyczną, wychowawczą i naukowo-badawczą autora oraz jego zaangażowanie w pracy oświatowej i naukowej. Przedstawia go jako szlachetnego człowieka, a nade wszystko jako niezwykle oddanego nauczyciela.

Książka Z. Marciniaka zawiera syntetyczny zarys dziejów szkolnictwa, oświaty i myśli pedagogicznej od okresu wspólnoty pierwotnej do lat 60-tych XX w., przy czym historia oświaty przedstawiona jest na tle zmian zachodzących w stosunkach społeczno-ekonomicznych.

W rozdziale pierwszym „Wychowanie w epoce wspólnoty pierwotnej”, autor charakteryzuje cele i zasady wychowania pierwotnego oraz ukazuje wpływ przemian społecznych na jego zmiany, tj. przejście od wychowania naturalnego do świadomego oddziaływania. Uzasadnia także konieczność poznania wycho-

wania w tej epoce dla właściwego zrozumienia rozwoju myśli wychowawczej w następnych okresach.

Rozdział drugi „Wychowanie w ustroju niewolniczym”, przedstawia uwarunkowanie celów, treści i form organizacyjnych szkolnictwa, myśli filozoficznej, społecznej i charakteru wychowania klasowymi stosunkami społeczno-ekonomicznymi. Na tym tle scharakteryzowane są bardzo krótko systemy wychowawcze państw Starożytnego Wschodu i Grecji oraz reprezentatywni przedstawiciele starożytnej myśli pedagogicznej wraz z ukazaniem jej znaczenia dla Europy w okresie feudalizmu.

Wychowanie w epoce feudalnej poprzedza autor krótką charakterystyką stosunków społecznych i na ich podłożu przedstawia rozwój i zmiany w stanowym systemie nauczania i wychowania. Omawiając upadek oświaty świeckiej w związku ze wzrastającą rolą Kościoła w Europie i zdobyciem przez niego monopolu w szkolnictwie, ukazuje program oświaty kościelnej i pierwsze próby naruszenia tego monopolu pod wpływem kultury rozwijającego się mieszczaństwa, rozkwitu nauk i rodzącej się atmosfery walki o wolność nauczania. Dalej przedstawia powstanie i działalność pierwszych uniwersytetów średniowiecznych. Charakteryzując oświatę europejską au-